

ANDRZEJ LEWANDOWSKI

OGRANICZENIA AKSJOLOGICZNE PRAWNICZYCH WNIOSKOWAŃ INSTRUMENTALNYCH

Reguły prawniczych wnioskowań instrumentalnych należą do grupy tych reguł egzegezy, które z ustanowienia jednych „norm pozwalają wnioskować o obowiązywaniu w tym systemie innych norm, wyraźnie przez prawodawcę nie ustanowionych¹. Jako reguły inferencyjne są one istotne do rekonstrukcji, z zakodowanych w przepisach norm, niesprzecznego i społecznie efektywnego systemu prawnego. W tym artykule zamierzam zbadać problem ograniczeń wnioskowań instrumentalnych, opartych na zależnościach przyczynowych, określanych zazwyczaj jako reguły instrumentalnego nakazu i zakazu.

Podstawą do wnioskowań prawniczych jest założenie o racjonalności prawodawcy². Zakłada się powszechnie, że racjonalny prawodawca stanowiąc normę nakazującą wykonanie stanu rzeczy A , stanowi jednocześnie, tym samym aktem, normę nakazującą czynienie wszystkiego co konieczne do spowodowania tego stanu rzeczy, oraz normę zakazującą czynienia tego, co by wystarczało aby stan rzeczy A nie powstał³. Tak pojęte reguły wnioskowania instrumentalnego nakazują z normy N_1 wywieść normę N_2 , której zakres zastosowania zawiera w sobie zakres zastosowania normy N_1 , a zakresy normowań tych norm są całkowicie inne. Wnioskowania przeprowadzone według tych reguł są powszechnie stosowane w rozważaniach dogmatycznych, albowiem nie można bez nich zrekonstruować konsekwentnego systemu prawnego.

Reguły wnioskowań instrumentalnych odwołują się nie tylko do określonej wiedzy o związkach przyczynowych, lecz także do przypisywanego prawodawcy systemu wartości. Analizując te reguły nie można pominąć ich ograniczeń, wynikających z konieczności uwzględnienia systemu war-

¹ W rozważaniach tych, dla uniknięcia zbyt złożonych sformułowań, będzie mowa o wynikaniu norm, a nie o wynikaniu zdań o obowiązywaniu norm. Szerzej na ten temat: Z. Ziemiński, *Logiczne podstawy prawoznawstwa*, Warszawa 1966, s. 230 i nast.

² Por. L. Nowak, *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawoznawstwa*, Warszawa 1973, s. 66 - 68.

³ Por. Z. Ziemiński, *Logiczne podstawy*, s. 237 - 240.

tości przypisywanego racjonalnemu prawodawcy, albowiem normy wyinterpretowane przez zastosowanie reguł instrumentalnego nakazu i zakazu można uznać za przynależne do systemu prawnego, tylko wtedy gdy w wiedzy i systemie wartości prawodawcy znajdują one swe uzasadnienie. Rozważenie charakteru tych ograniczeń pozwoli na zrozumienie powodów, dla których konsekwencje wnioskowań instrumentalnych uznaje się raz za banalne, ale innym razem za zgoła niedorzeczne.

Zakładając, że wiedza racjonalnego prawodawcy jest niesprzeczna i należą do niej jej własne konsekwencje logiczne, a preferencje prawodawcy są asymetryczne i przechodnie⁴, musimy przyjąć, że racjonalny prawodawca stanowiąc normę nakazującą osiągnięcie stanu rzeczy *A* uznaje, że wartość pozytywna tego stanu rzeczy jest na tyle wysoka, iż rekompensuje ona konieczność wykonania nawet nieaprobowanych w przypisywanym prawodawcy systemie wartości, stanów rzeczy *B*, *C*, *D*, które są niezbędne do osiągnięcia stanu rzeczy *A*. Rekompensata ta musi oczywiście zawierać nadwyżkę uzasadniającą stanowienie prawa. Trzeba ponadto zauważyć, że to czy jakieś zdarzenie jest warunkiem koniecznym osiągnięcia nakazanego stanu rzeczy, czy też warunkiem wystarczającym jego niezrealizowania — jest zależne od stanu świata w chwili aktualizacji obowiązku osiągnięcia danego stanu rzeczy.

Nakaz realizacji stanu rzeczy *A* jest zawsze aktem wyboru między możliwymi do osiągnięcia stanami rzeczy. Ocenę nakazanego stanu rzeczy dokonuje się zazwyczaj mając na względzie różne jego cechy i wielość następstw do których on prowadzi. W dyskusjach prawniczych na temat kary śmierci, eutanazji czy przerywania ciąży podnosi się wiele argumentów natury moralnej, socjotechnicznej, psychologicznej, które są sobie przeciwstawne nie dlatego, że jedne są zdaniem prawdziwymi, a drugie fałszywymi, lecz dlatego, że każdy z tych argumentów zwraca uwagę na inny aspekt zagadnienia. Prawodawca stanowiąc normę nakazującą wykonanie pewnego stanu rzeczy musi więc dokonać oceny globalnej⁵, biorąc za punkt wyjścia wiele ocen cząstkowych, dla których nie można zazwyczaj znaleźć wspólnej miary.

Globalny charakter ocen będących podstawą do stanowienia prawa daje okazję do wielu sporów o tzw. cel normy. Trudności związane z ustaleniem systemu preferencji prawodawcy, jakie powstają z tego powodu, są ważne dla określenia, jakim ograniczeniom podlegają wnioskowania instrumentalne ze względu na system wartości przypisywany prawodawcy. Prawodawca stanowiąc nakaz osiągnięcia pewnego stanu rzeczy winien dokonać oceny globalnej uwzględniającej te oceny cząstkowe, które na gruncie dostępnej mu wiedzy uznać można za istotne do podję-

⁴ Por. L. Nowak, *Interpretacja prawnicza*, s. 53 - 57.

⁵ Por. Cz. Znamierowski, *Rozważania wstępne do nauki o moralności i prawie*, Warszawa 1964, s. 10-19.

cia decyzji. Trudno jednak oczekiwać, iż sposób konstrukcji tej oceny globalnej można zalgorytmizować.

Nie zawsze zauważa się, że stosując reguły instrumentalnego nakazu i zakazu odrzuca się jako nie należące do systemu te normy, które na podstawie dostępnej wiedzy o związkach przyczynowych można wyinterpretować z obowiązujących norm systemu, jeśli są one sprzeczne z przypisywanym prawodawcy systemem aksjologicznym. Pewną normę uznając za niezgodną z przypisywanym prawodawcy systemem wartości" wtedy, gdy nakaz osiągnięcia opisanego w jej zakresie normowania stanu rzeczy znajduje uzasadnienie w takich ocenach, które zmuszają do uchylecia założenia o asymetryczności lub założenia o przechodniości preferencji prawodawcy.

Musimy również uznać, że wnioskowania instrumentalne odwołują się tylko do takiej wiedzy o warunkach koniecznych realizacji nakazanego stanu rzeczy i o warunkach wystarczających dla niezrealizowania tego stanu rzeczy, którą można w chwili aktualizacji obowiązku nałożonego przez normę przypisać racjonalnemu prawodawcy. Nieosiągnięcie nakazanego stanu rzeczy ze względu na niezrealizowanie tego co konieczne, aby ten stan rzeczy powstał, jest jednak sankcjonowane tylko wtedy, gdy adresat normy powinien o tej zależności przyczynowej wiedzieć. Ograniczenie to powoduje wyłączenie z systemu prawnego tych konsekwencji zastosowania reguł instrumentalnego nakazu i zakazu, które odwołując się do wiedzy niedostępnej adresatom norm nie nadają się do kierowania ludzkim postępowaniem i przez to są społecznie nieefektywne.

Omawiając ograniczenia prawniczych wnioskowań instrumentalnych należy zwrócić uwagę na przechodniość relacji oznaczanej terminem warunków konieczny. Otóż, jeśli A jest warunkiem koniecznym B , a B jest warunkiem koniecznym C , to A jest warunkiem koniecznym C .

Niewątpliwie trudna do przyjęcia byłaby teza, że z nakazu osiągnięcia pewnego stanu rzeczy można wnosić, iż nakazana jest realizacja wszelkich nawet najbardziej pośrednich warunków koniecznych. Z nakazu zaniechania zabijania nikt nie wywodzi wniosku o zakazie wytwarzania przedmiotów służących zabijaniu, choć jak uczy doświadczenie, w niejednej sytuacji byłoby to konieczne, aby nie zabijano ludzi. Trzeba bowiem zauważyć, że warunkowany stan rzeczy nie jest wyznaczany w sposób jednoznaczny przez czynniki będące warunkami koniecznymi jego powstania. Zespół tych warunków wymaga następnie dopełnienia do warunku wystarczającego. Powstanie określonego stanu rzeczy jest zależne od rodzaju czynnika dopełniającego.

Wyłania się więc problem: w stosunku do jakich pośrednich warunków koniecznych można stosować reguły instrumentalnego nakazu i zakazu. Jak sądzę, jego rozwiązania można upatrywać w analizie wiedzy o rzeczywistości, do której odwołuje się racjonalny prawodawca.

Reguły instrumentalnego nakazu i zakazu, odnoszące się do norm ge-

neralnych i abstrakcyjnych, nie odwołują się do wiedzy o każdorazowej sytuacji świata, a tylko do wiedzy o jego tendencjach rozwojowych oraz do praw nauki, bądź to statystycznych, bądź to idealizacyjnych. W miarę konkretyzacji normy wiedza, do której odwołują się reguły instrumentalnego nakazu i zakazu, staje się coraz bogatsza ze względu na konieczność uwzględnienia aktualnego stanu świata i zawartych w nim możliwości przekształceń obecnego stanu rzeczy, zależnych od charakteru i intensywności działania przypadkowych często czynników. Trzeba więc ograniczyć wnioski instrumentalne do tych warunków koniecznych, które są przewidywalne na gruncie wiedzy racjonalnego prawodawcy.

Racjonalny prawodawca zmierza zazwyczaj do ustanowienia takich norm, których realizacja doprowadzi do przekształcenia rzeczywistości w kierunku aprobowanym przez system wartości przypisywany prawodawcy lub do utrwalenia aprobowanego stanu rzeczy. Dla osiągnięcia tych celów konieczne jest, aby ocena globalna stanu rzeczy nakazanego przez normę indywidualną i konkretną była zgodna z oceną stanów rzeczy tego typu, których realizację nakazuje odpowiednia norma generalna i abstrakcyjna. Należy jednak zauważyć, że ocena globalna konkretnego stanu rzecz może być inna niż ocena globalna przeciętnych stanów rzeczy tego typu, będąca podstawą ustanowienia normy abstrakcyjnej i generalnej⁶. Często właśnie ocena dostrzeżonego przypadku jednostkowego skłania do przyjęcia wyjątku od dotychczas bezwarunkowo aprobowanych reguł postępowania. Z tego rodzaju przypadkami prawodawca najczęściej się liczy, stanowiąc ustawowe kontratypy, czy też dopuszczając możliwość stwierdzenia braku społecznego niebezpieczeństwa czynu albo jego znikomości.

Kolejna trudność, na jaką natrafiamy chcąc przy stosowaniu prawnych wnioskowań instrumentalnych uwzględnić przypisywany prawodawcy system wartości, polega na tym, że określona norma może być uzasadniana różnymi ocenami globalnymi w zależności od tego, jakie oceny cząstkowe interpretator uznaje za szczególnie istotne⁷. Inaczej działa poborca podatków, który chce zapewnić władcy stałe i wzrastające dochody, niż poborca kierujący się własnym interesem, czy też zmierzający do ograniczenia dochodów poddanych.

Oczywiście zakłada się, iż prawodawca stanowiąc normę nakazującą realizację określonego stanu rzeczy godzi się z kosztami, jakie to pociągnie w przeciętnej sytuacji. Można też przypuszczać, że nakazując realizację wysoko preferowanych stanów rzeczy gotów jest zaakceptować wyższe koszty niż wtedy, gdy nakaz dotyczy mniej preferowanego stanu

⁶ O problemach racjonalności w sytuacji nieporównywalności jednowymiarowej ocen, jak również w przypadku działania w warunkach niepewności albo ryzyka por. K. Szaniawski, *Teoria decyzji a etyka*, Etyka 1967, nr 2, s. 11-12.

⁷ Wiąże się to zazwyczaj z kontrowersjami na temat struktury esencjalnej ocenianego zjawiska.

rzeczy. Nie zwalnia to jednak adresata normy od obowiązku osiągnięcia nakazanego stanu rzeczy w taki sposób, aby koszty jego realizacji były najmniejsze z możliwych w danych warunkach.

Uwzględnienia preferencji prawodawcy wymaga również przypadek, gdy nakazana jest realizacja warunków koniecznych a zarazem wystarczających do osiągnięcia stanu rzeczy A , choć wprost nie nakazano zrealizowania tego stanu rzeczy. Przyjęcie tego rodzaju rozwiązania świadczy, że prawodawca tylko w określonym stanie świata jest zainteresowany realizacją tego stanu rzeczy, w innym bowiem stanie świata negatywne konsekwencje jego realizacji byłyby większe niż zakładane skutki pozytywne.

W części szczególnej kodeksu karnego przedmiotem ochrony są takie stany rzeczy, których osiągnięcie jest dla prawodawcy na tyle ważne, iż będzie stanowił normy, których realizacja według przypisywanej racjonalnemu prawodawcy wiedzy doprowadzi do powstania warunku wystarczającego danego stanu rzeczy (np. taki stan społeczeństwa, w którym nie ma zamachów na życie i zdrowie ludzi). Oczywiście przedmiotem ochrony są również stany rzeczy nie preferowane tak wysoko przez prawodawcę. Wówczas prawodawca zadawała się zazwyczaj ustanowieniem norm, których realizacja jest warunkiem koniecznym powstania tego stanu rzeczy (np. stan przestrzegania norm obyczajowych). Dla uniknięcia nieporozumień trzeba w tym miejscu wyjaśnić, iż chodzi o realizację dających się wyinterpretować z przepisów ustawy norm sankcjonowanych. W obydwu wyróżnionych wyżej przypadkach nie dopuszcza się w doktrynie prawa karnego stosowania tego quasi redukcyjnego wnioskowania instrumentalnego. Warto — jak sądzę — zauważyć, że wnioskowanie z obowiązywania norm nakazujących czynienie tego co konieczne do osiągnięcia pewnego stanu rzeczy o obowiązywaniu normy nakazującej ten stan rzeczy zrealizować prowadzi do takiego samego rezultatu, jak dopuszczenie wnioskowania z analogii.

Częstokroć bywa tak, że w aktualnym stanie świata zawarta jest możliwość osiągnięcia nakazanego stanu rzeczy za pomocą różnych łańcuchów przyczynowych. Piotr, któremu nakazano w określonym dniu wyjechać do miasta X może to uczynić wsiadając do każdego wyjeżdżającego do tego miasta autobusu. Im dłużej jednak zwleka, tym bardziej ograniczony staje się zespół czynów, którymi może on ten nakaz zrealizować. W pewnym momencie Piotr może nie mieć już żadnego wyboru i w braku innych środków lokomocji musi wsiąść do ostatniego odjeżdżającego do tego miasta autobusu.

Wnioskując więc z obowiązywania normy N_1 o obowiązywaniu normy N_2 nakazującej to co konieczne do zrealizowania normy N_1 , musimy mieć na względzie nie tylko niezmiennie zależności kauzalne, lecz także to, że nakazany stan rzeczy można zazwyczaj osiągnąć w więcej niż jeden sposób. W przytoczonym wyżej przykładzie widać, że wnioskowania instru-

mentalne prowadzą częściej do wydzielenia klasy czynów, które są warunkami koniecznymi do zrealizowania nakazanego stanu rzeczy, niż do wskazania jednego konkretnego czynu. To, czy ta klasa jest jedno- czy też wieloelementowa zależy od stanu świata w chwili aktualizacji zawartego w normie obowiązku.

W omawianym wyżej przykładzie, z punktu widzenia systemu wartości prawodawcy było obojętne do którego autobusu wsiądzie Piotr. Należy jednak zauważyć, że nakazany stan rzeczy może być niekiedy osiągnięty różnymi sposobami, gdy wybór jednego z nich nie jest obojętny z punktu widzenia systemu wartości przypisywanemu prawodawcy. Jeśli bowiem nakazano Pawłowi, aby w terminie oddał dług Janowi, który jest jego wierzycielem, to bez trudu można sobie wyobrazić sytuację, w której warunkiem koniecznym zrealizowania owego nakazu będzie zagarnięcie mienia społecznego znacznej wartości, nieudzielenie pomocy człowiekowi znajdującemu się w bezpośrednim niebezpieczeństwie utraty życia oraz zabór pojazdu mechanicznego w celu krótkotrwałego użycia. Rzecz jasna, nikt nie wywodzi tak absurdalnych konsekwencji stosując reguły instrumentalnego nakazu i zakazu. Przyjmuje się, że prawodawca zakazując osiągnięcia stanu rzeczy, który w pewnych warunkach jest konieczny do zrealizowania innej normy, ogranicza zakres zastosowania normy, dla której ów zakazany stan rzeczy jest warunkiem koniecznym jej zrealizowania. Nie zawsze jednak takie rozstrzygnięcie będzie zadowalające. Bywa również tak, że to co konieczne do zrealizowania stanu rzeczy nakazanego przez normę N_1 jest jednocześnie wystarczające do uniemożliwienia realizacji stanu rzeczy nakazanego przez normę N_2 .

Jeśli Piotrowi nakazano Wyjechać do miasta X , to instrumentalnie nakazano mu również wsiąść do odpowiedniego środka lokomocji. Spełnienie tego nakazu może być z kolei warunkiem wystarczającym nieosiągnięcia nakazanego przez inną normę stanu rzeczy, polegającego np. na zapłacie określonej sumy w miejscowości Y ⁸.

Rozważając ten przypadek warto — jak sądzę — odróżnić dwie sytuacje kształtowania się stanu świata wyznaczającego to, co konieczne do spełnienia nakazanego stanu rzeczy. Ów stan świata może być w pewnym stopniu kształtowany przez adresata normy, po części zaś jest rezultatem działania niezależnych od adresata normy praw natury. Społeczne koszty spełnienia, nakazanych przez obowiązujące normy systemu prawnego stanów rzeczy, zależą od stanu świata w chwili działania adresata, zmierzającego do osiągnięcia tego stanu rzeczy, oraz od wyboru jednego z możliwych sposobów działania. Można więc zasadnie twierdzić, że w systemie prawnym funkcjonuje reguła inferencyjna polecająca uznawać za normę systemu nakaz takiego kształtowania zespołu warunków, w których na-

⁸ Por. Z. Ziemiński, *Problemy podstawowe prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 225 i nast.

stępuje spełnienie wyraźnie nakazanego stanu rzeczy, aby zło związane z powstaniem warunków koniecznych tego stanu rzeczy było najmniejsze z możliwych, a jednocześnie realizacja takiego stanu świata nie wykluczała możliwości osiągnięcia stanów rzeczy nakazanych przez inne normy systemu. Oczywiście reguła ta jest ograniczona w ten sposób, że nie można na jej podstawie uszczuplać sfery prawnie chronionej wolności jednostki. Nakłada ona na organy stosujące prawo obowiązek takiego czynienia użytku z przyznaných im kompetencji, aby spełnienie przez adresata nakazanego stanu rzeczy miało założony przez ustawodawcę sens aksjologiczny.

Zespół warunków, w jakich przychodzi spełniać nakazany stan rzeczy, jest zawsze w pewnym stopniu kształtowany przez czynniki niezależne od adresata normy. Zazwyczaj zakres zastosowania normy nie może zawierać pełnego opisu stanu świata, w którym normę należy spełniać. Trudno bowiem przewidzieć wszystkie okoliczności, które w pewnym układzie zdarzeń mogą okazać się istotne dla ustalenia wartości zrealizowania nakazanego stanu rzeczy. W takim przypadku niezbędne jest zrekonstruowanie systemu preferencji prawodawcy, przynajmniej jeśli chodzi o kolizje wartości.

Rekonstrukcja systemu preferencji prawodawcy zakładanego przez system prawny jest związana z uzasadnianiem norm⁹. Należy więc zastanowić się, w jaki sposób można uzasadnić normę, aby jasny był status metodologiczny uzasadnienia aksjologicznego. Problem ten wykracza jednak poza ramy rozważań o ograniczeniach wnioskowań instrumentalnych. Należy jednak zauważyć, że nawet pomyślne rozwiązanie tego zagadnienia nie wystarczy do rekonstrukcji systemu wartości. Daje nam ono tylko katalog stanów rzeczy ocenianych przez prawodawcę dodatnio, nie pozwalając na określenie systemu preferencji. Dla rekonstrukcji tego systemu istotne znaczenie może mieć np. odwołanie się do norm sankcjonujących. Wymaga to przyjęcia tezy, iż jeśli przekroczenie normy N_1 nie jest sankcjonowane, bowiem stan rzeczy powstały w wyniku przekroczenia normy jest konieczny do realizacji normy N_2 , to stan rzeczy nakazany przez normę N_2 jest bardziej preferowany niż stan rzeczy nakazany przez normę N_1 . Założenie to jest niezbędne do rekonstrukcji systemu preferencji, znajduje ono normatywne potwierdzenie w koncepcji stanu wyższej konieczności. Problem polega jednak na tym, że koncepcja ta odwołuje się do oczywistości systemu preferencji. Przypisywany prawodawcy system wartości jest więc, przynajmniej jeśli idzie o te preferencje, które interpretator uznaje za oczywiste, systemem aksjologicznym interpretatora.

Podsumowując dotychczasowe rozważania trzeba stwierdzić, że wnio-

⁹ Problem uzasadniania norm analizuje M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1963, s. 155 i nast.

skowania instrumentalne są ograniczane ze względu na charakter, zasięg wiedzy i system wartości przypisywany prawodawcy. Ograniczenia te mogą stać się przyczyną sporów, których rozstrzygnięcie wymaga starannego uświadomienia sobie przesłanek entymematycznych tego wnioskowania. Jest to konieczne zwłaszcza wtedy, gdy konkluzja wnioskowania instrumentalnego nie jest ani banalna, ani niedorzeczna. Niemożność pełnej rekonstrukcji systemu preferencji prawodawcy na podstawie wyraźnie ustanowionych norm systemu prawnego sprawia, iż nawet wnioski odwołujące się bezpośrednio do wiedzy prawodawcy nie mogą funkcjonować w systemie prawnym bez przyjęcia pewnych etycznych założeń co do systemu preferencji przypisywanych racjonalnemu prawodawcy.

AXIOLOGICAL LIMITATIONS OF LEGAL INSTRUMENTAL REASONING

S u m m a r y

The author advocates in the article that a system of values ascribed to a rational legislator must be accounted for in applying rules of legal reasoning grounded on instrumental relation between acts indicated by norms. It is a complex problem as a global study of situation has to be considered and specific estimation of its aspects does not seem to be sufficient. The difficulties are also indicated in referring to casual nexus between states of things determined by norms for execution according to the rule of instrumental order or the rule of instrumental prohibition. There is a problem among others, how far the assumed causality has to be accounted for. One often recalls to enthymematic premises upon describing necessary conditions to realize a state of things indicated by a norm. These should be revealed if a reconstruction of a system of legal norms on the grounds of legal texts has to be performed in a clear and justified manner.